

JAZYKOVÁ KOMUNIKACE

6. část DIALOGICKÉ MLUVENÍ

Dialogické mluvení

NORMÁLNÍ VERSUS DESKRIPTIVNÍ

POETIKA DIALOGU

- **NORMATIVNÍ VERSUS DESKRIPTIVNÍ POETIKA DIALOGU**
- Normativní poetika
  - Dialog = základní forma dramatu (monolog a epické komunikační struktury = „přídavky“ základní formy)
  - Hegel: „Úplná dramatická forma je dialog.“
  - Berrghahn: „Drama je jednání prostřednictvím řeči v dialogu.“
  - Normativní absolutizace dialogu vede k orientaci na konflikt: v protikladu (střetu) dialogických replik se konkretizuje dramatický konflikt

Dialogické mluvení

NORMÁLNÍ VERSUS DESKRIPTIVNÍ

POETIKA DIALOGU

- Normativní poetika má platnost jen pro (malou) část historického korpusu textů
- Deskriptivní poetika zohledňuje funkční popis nejdůležitějších strukturálních typů dialogu

Dialogické mluvení

KVANTITATIVNÍ VZTAHY

- **KVANTITATIVNÍ VZTAHY**
- Analýza kvantitativních vztahů mezi replikami dialogu
- Nejde o pouhé povrchní fenomény – kvantitativní vztahy jsou ovlivněny hloubkovou sémantickou (obsahovou) strukturou textu a samy ji zase ovlivňují

Dialogické mluvení

KVANTITATIVNÍ VZTAHY

- 1. ROZMULVA VE DVOU A ROZMLUVA VÍCE POSTAV
- Rozdíl mezi dialogem dvou postav (duolog) a dialogem více postav (polylog) není jen kvantitativní
- Rozmluva více postav přináší větší množství variant vztahů, které nejsou možné ve dvou
  - Např. triadický vztah mezi dvěma postavami, které vedou spor, a postavou zprostředkovatele nebo komentátora
  - Rozmluvy více postav jsou sémanticky komplexnější
  - Historický vývoj v řecké tragédii

Dialogické mluvení

KVANTITATIVNÍ VZTAHY

- **Historický vývoj v řecké tragédii**
  - Jeden herec (tj. jedna postava)
  - Druhý herec (tj. druhá postava) – zavedl Aischylos
  - Třetí herec (tj. třetí postava) – zavedl Sofokles

Dialogické mluvení

KVANTITATIVNÍ VZTAHY

- 2. FREKVENCE PŘERUŠOVÁNÍ A DÉLKA REPLIK
- Délka jednotlivých replik určuje frekvenci jejich přerušování
- Při každém přerušení a se změnou mluvčího se mění sémantický směr textu
- Variabilita přerušování
  - Častá frekvence
např. stichomytie = promluva dvou postav, kde každé postavě je přiřčena jedna jednoveršová promluva (krátká replika)
  - Malá frekvence
znamená dlouhé repliky, např. replika o 110 verších (Euripides)

Dialogické mluvení

KVANTITATIVNÍ VZTAHY

- Frekvence přerušování se mění uvnitř každého textu, není (většinou) pro celý text stejná
- Frekvence se proměňuje také historicky a typologicky
  - Komédie – tíhne k vyšší frekvenci přerušování
  - Průměrná frekvence přerušování – může podat svědectví o charakteru textu... atd.
- Dialogy s vysokou frekvencí přerušování (např. stichomytické dialogy)
  - partneři dialogu mají úzký vztah, převažuje akční mluvení
  - Nelze však absolutizovat, stichomytie neznamena vždy konfliktní mluvení a vyhrocenou dramatickou situaci

Dialogické mluvení

KVANTITATIVNÍ VZTAHY

- V dialozích s malou frekvencí přerušování (dlouhé repliky) – tendence k monologické orientaci mluvčího na sebe sama
- Funkce frekvence přerušování vynikne tam, kde během jedné scény dochází k výrazné proměně frekvence – k častému střídání mluvčích (např. úvodní scéna *Tartuffa*)

Dialogické mluvení

KVANTITATIVNÍ VZTAHY

- 3. PROPORČNÍ ROZVRŽENÍ PODLE POSTAV
- Podíl hlavního a vedlejšího textu v celém dramatickém (resp. plurimediálním) textu
- Podíl počtu všech replik jedné postavy na celém dramatickém (plurimediálním) textu
- Obě výše uvedené veličiny ovlivňují fokus dramatického zobrazení (= způsob pohledu autora), a proto mají funkci řízení perspektivy
- Zároveň odkazují na rozdělení personálu na hlavní a vedlejší postavy

Dialogické mluvení

KVANTITATIVNÍ VZTAHY

- Lze vypočítat např. průměrnou délku repliky jedné postavy – výrazné odchylky od průměrných hodnot mají silnou charakterizační výpověď (např. – postava je užvaněná, výřečná, energická, dominantní, uvážlivá, málomluvná...)

Dialogické mluvení

ČASOVÉ ČLENĚNÍ: POSLOUPNOST A SIMULTANEITA

- **ČASOVÉ ČLENĚNÍ: POSLOUPNOST A SIMULTANEITA**
- Normální forma časového členění jednotlivých replik a jednotlivých dialogů = posloupnost (sukcese)
  - Události jdou seřazeny za sebou tak, jak postupuje čas
- Tento princip může být různě narušován a porušován

Dialogické mluvení

ČASOVÉ ČLENĚNÍ:

POSLOUPNOST A SIMULTANEITA

- 1. SPOJOVÁNÍ REPLIK
- V posloupnosti replik dochází k částečnému překrývání, čímž vzniká částečná simultaneita
  - např. skákání do řeči (*Tartuffe* – úvodní scéna – p. Pernellová několikrát přeruší repliku jiné postavy)
  - Simultánní repliky (postavy mluví současně) – např. *Čekání na Godota*: Vladimír a Estragon, ač si nemají co říct, chtějí najednou mluvit oba současně (komický efekt z grotesky)
  - Simultánní repliky mohou být identické (oba říkají totéž) nebo neidentické (každý říká něco jiného)

Dialogické mluvení

ČASOVÉ ČLENĚNÍ: POSLOUPNOST A SIMULTANEITA

- Dalším prostředkem narušení posloupnosti je mlčení uvnitř repliky a mlčení mezi replikami.
  - Pauzy uvnitř replik, pauzy mezi replikami, pauzy vyplněné mimicko-gestickou hrou i pauzy nevyplňované ani mimojazykovými prostředky – všechny svědčí o narušené komunikaci, o neschopnosti kontaktu, o jazykové bezmoci.
  - Mlčení v klasickém dramatu je jiné – pauza tam mívá většinou funkci „výmluvného mlčení“ (je výrazem emfáze postavy, vzbuzuje napětí, poskytuje prostor na reakci publika...)

Dialogické mluvení

ČASOVÉ ČLENĚNÍ: POSLOUPNOST A SIMULTANEITA

- **Mlčení v moderním dramatu často tematizuje nemožnost či neschopnost mluvení – viz např. Franz Xaver Kroetz (*1946, německý dramatik):**
- **„Chtěl jsem prolomit jednu divadelní konvenci, která je nerealistická: užvaněnost. To nejvyhrocenější jednání mých postav spočívá v mlčení; neboť jejich jazyk nefunguje. (...) Jejich problémy leží tak hluboko v minulosti a pokročily tak daleko, že už nejsou s to, aby je dokázaly vyjádřit slovy.“**

Dialogické mluvení

ČASOVÉ ČLENĚNÍ:

POSLOUPNOST A SIMULTANEITA

- Mlčení se zde vztahuje k metajazykové a fatické funkci jazyka
- Jak zaznamenat pauzu? Bizarně vyhocené stanovisko a bizarní způsob záznamu pauzy viz Kroetz (předmluva ke hře *Lienz - město v Dolomitech*): viz následující snímek →→ →

Dialogické mluvení

ČASOVÉ ČLENĚNÍ: POSLOUPNOST A SIMULTANEITA

- „Lidské vztahy, které se musí uskutečňovat za zvlášť špatných okolností, je zvlášť složité napsat. Okamžiky, v nichž někdo něco říká, nebo něco dělá a nic neříká, nebo nic nedělá a nic neříká, jsou pak zvlášť důležité. Proto se mi konvenční řešení zdálo nevhodné: napsat prostě malá nebo velká pauza. Proto jsem si vymyslel něco jiného. Úplně jednoduše: když je něco na papíře, pak se to říká, a když tam nic není, mlčí se. Jedna strana tedy odpovídá jedné časové jednotce, každá strana stejné.“

Dialogické mluvení

ČASOVÉ ČLENĚNÍ: POSLOUPNOST A SIMULTANEITA

- 2. SPOJOVÁNÍ DIALOGŮ
- Časové řazení dialogů posloupně za sebou je bezpříznakové (obvyklé, normální)
- Narušování směrem k simultaneitě:
  - Překrývání dvou dialogů – např. při promluvě stranou – jde o dialog pronášený stranou v situaci skrytého naslouchání
    - Tento dialog stranou slouží jako komentář primárního dialogu nebo monologu

Dialogické mluvení

ČASOVÉ ČLENĚNÍ:

POSLOUPNOST A SIMULTANEITA

- Překrývání dvou či více dialogů se vyskytuje dále ve scénách s mnoha postavami
  - jejich rozmluva (polylog) se rozpadá na několik rozhovorů,
  - je i scénicky naznačena rozmístěním postav v prostoru
  - Peter Handke: *Ouodlibet* – 11 mluvících postav přechází sem a tam v rámci jakési večerní party a rozmlouvají ve střídajících se skupinách. Dialogy se překrývají – na základě simultaneity se odkrývají nové sémantická spojení (např. **zlatý zub, sprcha, nakládací rampa, mýdlo...** = evokace koncentračního tábora; atp.)

Dialogické mluvení ČASOVÉ ČLENĚNÍ: POSLOUPNOST A SIMULTANEITA

- Negace konvenčních postupů v moderních dramatech (např. porušování posloupnosti replik a dialogů) = výraz protestu proti obvyklým prostředkům, snaha o inovaci, změnu, protest...

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- **SYNTAKTIKA DIALOGU**
- Pro analýzu syntaktiky dialogu – 3 analytické perspektivy:
  - Vztah jednotlivých částí repliky samotné
  - Vztah repliky k předcházejícím replikám stejné postavy
  - Vztah repliky k předcházejícím replikám jiných postav

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- 1. VZTAH ČÁSTÍ JEDNÉ REPLIKY
- Adekvátně platí, co bylo řečeno k replikám monologu (viz)
- Jedna replika dialogu může být ve vztahu k situaci:
  - Koherentní (spojitá, jednolitá...)
  - Nekoherentní (nespojité, rozštěpená...)
    - Projevuje se zde sémantická změna směru a změna vztahu k situaci
    - Taková replika v sobě už sama obsahuje dialogický charakter – její jednotlivé části lze přiřadit různým vrstvám vědomí mluvčího, různým jeho (vnitřním) rolím atp.

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Sémantické změny směru mohou být:
- Logické, jasně argumentované
  - Používají se podřadné věty a spojky (*protože, že...*),
  - Větná spojení s logickými vazbami
- Asociativní, řazené intuitivně, nahodile
  - používají se souřadné věty a spojení (*a, i...*),
  - anakoluty (anakolut = vyšínutí z větné vazby, kde jedna část věty nenavazuje na druhou, např.: „Zkoušku, kterou studenti složili, ukázala jejich dobrou úroveň.“
  - pauzy,
  - řazení vět za sebou bez spojek,
  - logicky víceznačná spojení se spojkou *a*.

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- 2. VZTAH REPLIKY K PŘEDCHÁZEJÍCÍM REPLIKÁM TÉŽE POSTAVY
- Sémantická koherence (spojitost) a stylistická homogenita souhrnu všech replik jedné postavy v dialogu i v celku textu – má význam pro jazykové formování (vytváření) postavy
- V sémantických vztazích mezi replikami jedné postavy vzniká její perspektiva
- Opakováním určitých stylistických znaků je postava odlišena ve své identitě od jiných postav (postava opakuje určité rčení, jako např. „To je klasika“, „To se přece nesluší“, „Jak jsem čet’ a četů“ atp.)

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Na opačném pólu se nachází absolutní prosazení principu variování, totální sémantická a stylistická inkoherence a diskontinuita replik jedné postavy.
- Shrnutí:
- Předcházející repliky stejné postavy fungují vždy jako pozadí, na němž recipient vnímá novou repliku
- V obvyklém případě tato nová replika rámec očekávání dosud zjištěných sémantických vazeb a stylistických opakování částečně potvrzuje a částečně vyvrací

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- 3. VZTAH REPLIKY K PŘEDCHÁZEJÍCÍM REPLIKÁM JINÝCH POSTAV
- Pro analýzu dialogů je toto kritérium nejdůležitější
  - Důležitý je vztah aktuální repliky k předchozím replikám jiné postavy nebo jiných postav – ale pro zjednodušení analýzy zde uvažujeme vztah aktuální repliky pouze k bezprostředně předcházející replice jiné postavy. (V praxi je třeba uvažovat tuto perspektivu komplexně!)
- Škála vztahů repliky k předcházející replice jiné postavy - Extrémní pozice (krajní body škály) jsou:
  - Identita
  - Bezkontaktnost, bezvztahovost (nulová vztahovost)

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Identita ve vztahu repliky k předcházející replice jiné postavy
  - Nedochází k žádné sémantické změně orientace mezi aktuální replikou a předchozí replikou jiné postavy – oba partneři dialogu disponují stejnými informacemi a jejich postoj k situaci je stejný →→→ vzniká konsensuální dialog
- Žádný vztah repliky k předchozí replice jiné postavy (nulová vztahovost)
  - Totální sémantická inkoherence obou po sobě následujících replik
  - Postavy nespojuje žádný kanál, mají rozdílné komunikační kódy (narušená komunikace)
  - Postavy mluví o zcela různých věcech

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Příklad – Čechov: *Višňový sad (II, 2)*

LOPACHIN: Musíte se definitivně rozhodnout – čas letí. Otázka je naprosto jasná. Jste ochotný pronajmout parcely na chaty nebo ne? Řekněte jediný slovo: ano nebo ne? Jedno jediný slovo.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kdo to tady kouří ty ohavné doutníky... (*Posadí se.*)

GAJEV: Taková železnice, já vám řeknu, to je pohodlí. (*Posadí se.*) Zajedete si do města na snídani... červenou na plnou kouli! Měl bych si nejdřív zajít domů, zahrát partičku ...

(*Překlad Leoš Suchařípa, Praha 1969, s. 26-27*)

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Vnitřní struktura jedné repliky (viz první kritérium analýzy) na příkladu z *Višňového sadu*
  - Lopachinova replika je kompaktní, zcela koherentní, logicky vystavěná
  - Gajevova replika je inkoherentní, obsahuje úplný sémantický zlom po prvních dvou větách – zlom je vyznačen pauzou
  - Rozdílná struktura replik funguje jako prostředek charakterizace: Lopachin – důsledný, racionální, pracovitý, výkonný, věcný; Gajev – nedůsledný, citově labilní, činu neschopný, těkající...

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Vztah aktuální repliky k replice předcházející na příkladu z *Višňového sadu*
  - Nevznikají zde žádné sémantické vazby
  - Postavy mluví a navzájem se nevnímají, nereagují na partnera v dialogu, ale nastolí nové téma
  - Ljbov Andrejevna (Raněvská) neodpoví na přímou otázku, ač je k tomu explicitně vyzvána, ale naváže na kontext vnější situace, totiž na zápach Jašova doutníku
  - Replika Raněvské se však přesto k předchozí Lopachinově replice vztahuje – totální sémantický zlom znamená naprosté odmítnutí komunikace, je to výraz nevole a nechuti tuto otázku zodpovědět – je to tedy reakce na Lopachinovu repliku

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Mluvení, když jedna postava nevnímá druhou, není tedy vždy čistě monologické, ale je to často nepřímá a mimoděk formulovaná gesto chybějící ochoty komunikovat (resp. schopnosti komunikovat)
- Gajevova replika se nevztahuje ani k replice Lopachina, ani k replice Raněvské – navazuje také na vnější kontext (železnice a město na horizontu, kam lze vlakem zajet...); je zde však vazba na jeho dřívější repliky (plán jet do města kvůli bankovnímu úvěru a jeho neustálé odkazy na kulečník) – takto silná zpětná vazba na vlastní repliky a ignorace partnerovy repliky ukazuje na monologický mluvní postoj – je to narušená komunikace

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Strindberg popsal v předmluvě ke *Slečně Julii* strukturu dialogu v naturalistickém dramatu:
- „A konečně co se týká dialogu, pak jsem se v tomto ohledu poněkud rozešel s tradicí, když jsem neudělal ze svých postav katechety, kteří položí hloupou otázku, aby vyprovokovali duchaplnou odpověď. Vyhnul jsem se symetričnosti a matematicčnosti, které jsou obvyklé ve vykonstruovaném francouzském dialogu, a nechal jsem mozkové závity pracovat nepravidelně, tak jak to činí ve skutečnosti. (...) A proto také dialog bloumá sem a tam (...)“

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Vztah repliky k předcházející replice se realizuje obvykle mezi oběma krajními extrémy – mezi pozicí identity a pozicí bezkontaktnosti
- Následující replika přejímá určité momenty předchozí promluvy, ale dává je do pozměněného kontextu. Často se vyskytující vztahová schémata:
  - Otázka a odpověď (příp. odmítnutí odpovědi)
  - Příkaz a jeho splnění (příp. odmítnutí příkazu)
  - Sdělení a pozitivní (negativní) reakce na sdělení
  - Tvrzení a jeho přijetí (příp. vyvrácení)
  - Předchozí promluva otvírá mluvčímu vždy možnost volby ze dvou alternativ – vždy jde o reakci na repliku předřečníka

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- V moderním dramatu se vazba aktuální repliky na repliku předchozí často porušuje – postavy se sice vztahují ve své replice k replice předcházející, ale tento vztah porušuje určitá sémantická a pragmatická pravidla.
- Porušování pravidel presupozice
- Pravidlo presupozice obecně:
  - Aby se mohlo něco stát, musí být něco předem dáno, splněno. Pokud to není splněno, nemůže se stát (příp. nemohlo se stát, nebude se moci stát) to, co je žádáno, přikazováno, tvrzeno...

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Příklad: „Podej mi knihu ze stolu!“ Existující presupozice zde jsou, že:
  - Na stole leží kniha.
  - Mluvčí je oprávněn oslovenému něco přikazovat.
    - Jestliže jedna nebo obě tyto presupozice neplatí, pak je výrok „Podej mi knihu ze stolu“ nesmyslný.
    - Oslovený na něho může reagovat smysluplně jedině tak, že tematizuje porušení presupozice (učiní porušení presupozice tématem dialogu).
    - Časté je porušení presupozice v absurdním dramatu, např. v Ionescově *Plešaté zpěvačce* (viz následující snímek) →→→

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

PAN SMITH (*stále pohroužen do svých novin*): Tak, tady stojí, že Bobby Watson má po smrti.

PANÍ SMITHOVÁ: Ach, Bože, chudinka! Kdy se to stalo?

PAN SMITH: Proč děláš, jako by ses divila? Víš velmi dobře, že jsou tomu už dva roky. Jistě si pamatuješ, že jsme byli na pohřbu před půldruhým rokem.

PANÍ SMITHOVÁ: Ano, ovšem, vzpomínám si. Vzpomněla jsem si na to hned, ale nechápala jsem, proč ty sám jsi byl tak překvapen, když jsi to uviděl v novinách.

PAN SMITH: To nebylo v novinách. Už jsou tomu tři roky, co psali o tom úmrtí. To mi tak přišlo na mysl asociací myšlenek.

(Překlad: Jiří Konůpek, Praha 1964, s.4)

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Na základě mimojazykově realizovaných okolností (pan Smith si čte noviny), musí paní Smithová předpokládat, že její manžel se zprávu o smrt Bobbyho Watsona dozvídá z novin.
- Tato presupozice je panem Smithem negována.
- Její udivená reakce je založena na presupozici, že je to pro ni novinka – ale také tato presupozice je dementována („Proč děláš, jako by ses divila“?)
- Ona sama s tím souhlasí a tvrdí, že nebyla udivena smrtí Bobbyho Watsona, ale tím, že o tom teprve teď píšou v novinách. → Vzniká tím ovšem neřešitelný rozpor s její první otázkou po době úmrtí.
- Podobných porušení presupozic je v *Plešaté zpěvačce* celá řada.

Dialogické mluvení

SYNTAKTIKA DIALOGU

- Porušování presupozic je zde centrálním jazykovým prostředkem k vytvoření absurdity, jak o ní mluví Ionesco ve svých teoretických úvahách.
- Absurdní divadlo se tak jeví jako historická transformace komična –
  - Komično je také založeno na rozporu. Zde jde o rozpor:
    - mezi odlišnými presupozicemi postav
    - a / nebo mezi presupozicemi recipienta a presupozicemi postav.

Dialogické mluvení

RÉTORIKA IKA DIALOGU

- **RÉTORIKA DIALOGU**
- 1. DRAMA A RÉTORIKA